

**Аграрне питання в діяльності Української партії соціалістів-федералістів
у добу Української революції 1917—1920 рр.**

У статті розглядається діяльність однієї з провідних політичних партій України по вирішенню земельного питання в період революції 1917—1920 рр. Ліквідацію малоземелля соціалісти-федералісти вважали одним із головних завдань своєї діяльності.

В статье рассматривается деятельность одной из ведущих политических партий Украины по решению земельного вопроса в период революции 1917—1920 гг. Ликвидацию малоземелья социалисты-федералисты считали одной из главных задач своей деятельности.

Основні напрямки діяльності українських політичних партій у сфері аграрних відносин періоду Української революції 1917—1920 рр. обумовлювались гострими проблемами соціально-економічного розвитку українського села початку ХХ ст. Кожна українська політична партія вважала справу поліпшення становища селянства одним із найголовніших завдань. З'ясування позицій кожної з партій щодо шляхів і методів досягнення цієї мети має важливе значення для характеристики домінуючих під час революції концепцій аграрного розвитку тогочасної української держави.

При дослідженні діяльності політичних партій в аграрній сфері дуже цінними є праці безпосередніх учасників революційних подій 1917—1920-х рр. — В. Винниченка [1], І. Мазепи [2], М. Грушевського [3], П. Христюка [4], М. Шаповала [5], Д. Дорошенка [6]. Автори, які були провідними партійними діячами, у своїх працях, вільно чи мимоволі, відображали позицію своїх партій з тих чи інших питань, зокрема й аграрному.

Суть аграрного питання всі революційні партії України вбачали в ліквідації селянського малоземелля. М. С. Грушевський, висловлюючи спільну позицію керівників українського руху, заявляв: «Організації й партії українські стоять на тім, що земля повинна бути в руках тих, хто на ній працює. Землі казенні, удільні, монастирські і великі поміщицькі маєтки повинні бути забрані, а від поміщиків по справедливій оцінці їх коштів і прав маєтки треба викупити коштом українського крайового скарбу (казни) і роздавати в користування людям, які будуть на тій землі працювати. Український сейм обміркує, як сю справу перевести: скільки землі залишити у теперішніх землевласників, яким способом відібрати від них лишки — за яким викупом, і як наділяти потім людей землею з того земельного фонду» [7].

Вирішення цього питання надзвичайно ускладнила Перша світова війна, яка мала дуже негативний вплив на сільське господарство. Надніпряньська Україна, де наприкінці ХІХ ст. проживало 23,5 млн. українців, дала до російської армії 3,5 млн. солдатів, які становили найбільш працездатну і кваліфіковану частину робітників та селян [8]. Крім цього, через нестачу сировини згортали свою роботу підприємства з переробки сільськогосподарської продукції. Із початком війни припинився імпорт сільськогосподарських машин та мінеральних добрив. Криза у металургійній промисловості призвела до нестачі реманенту та предметів першої необхідності — сокир, лопат, труб, цвяків. У 1917 р. виробництво знарядь для польових робіт складало лише 15% від довоєнного. Але навіть цю невелику кількість було надзвичайно важко придбати через те, що ціни на сільськогосподарські знаряддя на 3-му році війни зросли в 6 разів [9].

Руйнування й без того слабкої матеріально-технічної бази сільського господарства, зменшення кількості робочої сили призвели до скорочення посівних площ, зниження врожайності

сільськогосподарських культур та загострення продовольчої кризи, яку намагались вирішити запровадженням хлібної розверстки. Так, Полтавська губернія мала забезпечити постачання хліба в обсязі 49 млн. пуд. щорічно, Київська — відповідно 30 млн. пуд., а Таврійська — більше як 90 млн. пуд [10]. До кінця 1916 р. планувалося довести розверстку хліба до кожного селянського подвір'я. Але ці спроби виявилися не дуже вдалим через неспроможність уряду завоювати довіру селянства, і були припинені Лютневою революцією.

Таким чином, щоб покращити становище селянства, лідери українського руху повинні були вирішувати цілий комплекс проблем, які постали перед сільським господарством.

25–28 червня 1917 р. відбулась партійна конференція Української радикально-демократичної партії, що об'єднала переважно інтелігенцію та ліберально налаштовані українські кола — головний активний елемент Товариства українських поступовців та Союзу українських автономістів-федералістів, а надалі Української партії соціалістів-федералістів [11].

Конференція відзначила, що в «методах роботи і боротьби за досягнення своїх ідеалів» партія буде йти еволюційним шляхом [12]. У земельній справі партія буде відстоювати примусове відчуження великого приватного землеволодіння. М. Кушнір який виголосив доповідь «Аграрна справа», визначив велику земельну власність в Україні (36 % усіх земель сільськогосподарського призначення) як результат «грабування... що відбулося на Україні, за часів польського і російського панування» [13].

Більш детально аграрне питання обговорювалося 2–4 вересня 1917 р. на другій конференції УПСФ, на якій було затверджено програму партії. Програма містила вимогу про скасування приватної власності на землю. Водночас програма, у якій зазначалося, що значна частина землі закладена, а земельна реформа «не ставить собі за мету конфіскацію капіталів», вимагала переходу до крайового земельного фонду не тільки казенних, удільних, церковних, монастирських, міських земель, але й земель тих приватних власників, яким вона дісталась «звсім дурно» («даровизна» та «займанщина»). Має бути забезпечене право власників куплених земель (крім тих, що за час користування нею повернули затрачений капітал) дістати викуп, який має бути «не більше тієї суми, яка була на землю витрачена», всі борги за землю з поступовим їх сплачуванням мають бути переведені на державу [14].

На конференції було прийнято рішення взяти активну участь у виборах до Російських та Українських установчих зборів [15]. Однак невдача соціалістів-федералістів на виборах до органів місцевого самоврядування, що відбулись влітку, зумовила досить стриману позицію на виборах до Російських установчих зборів. Це проявилось в тому, що губернські організації УПСФ Поділля, Катеринославщини, Херсонщини та Харківщини взагалі не виставили виборчих списків [16]. Крім того, усвідомлюючи селянські настрої, які відобразив Всеукраїнський селянський з'їзд, який проходив з 28 травня по 2 червня 1917 р. підтримка соціалізації землі, вимоги передачі землі до Українського земельного фонду без викупу [17] соціалісти-федералісти намагались не акцентувати увагу на тих положеннях своєї програми щодо земельного питання, які могли б не сподобатись селянам-виборцям. Так у житомирській газеті есефів «Громадянин» йшла мова про необхідність прийняття закону, за яким земля перейшла б до «трудового народу» без викупу [18].

У тому ж номері була надрукована велика стаття Макара Кушніра «Земельна справа у програмах українських політичних партій» [19]. Він розкривав у доступній формі програмний підхід УПСФ до вирішення земельного питання, зокрема вимогу викупу частини приватновласницьких земель. Крім цього М. Кушнір піддав досить обережній критиці програму соціалізації землі, зокрема надання права розпоряджатися землею сільським громадам. На його думку, коли землею розпоряджатиметься «Український сейм», всі сільські громади будуть краще

забезпечені землею» [20].

У передвиборчих статтях соціалістів-федералістів у «Новій Раді», головному друкованому органі партії, зокрема в матеріалі «Чого домагається Українська партія соціалістів-федералістів», також не було нічого сказано про викуп частини земель, що знаходились у приватній власності. Наголошувалось лише: «Щоб уся земля була не панська чи багацька, а народна, і щоб давати її на обробіток тільки хліборобам, які самі роблять, а більше нікому» [21]. Зрозуміло, що такі розбіжності не сприяли завоюванню соціалістами-федералістами довір'я у селян. Результати виборів до Російських Установчих зборів виявилися невтішними для соціалістів-федералістів. Більшість селян пішли за українськими есерами, а місто віддало перевагу неукраїнським партіям.

На виборах до Українських установчих зборів есефи використали таку ж тактику. Наприклад, на Поділлі у передвиборчій платформі блоку УПСФ та Української трудової партії (Кандидатський список № 13) програмний принцип соціалістів-федералістів про викуп земель що перебувають у приватній власності так само не знайшов чіткого відображення [22]. Натомість зазначалось що земельне законодавство повинно бути дуже обміркованим і запроваджено спокійно, розважливо і так, щоби нікому не було заподіяно шкоди [23].

Результати виборів для УПСФ були не кращі за попередні — соціалісти-федералісти знову не змогли загітувати село.

Багато діячів Української партії соціалістів-федералістів причину поразки на виборах вбачали в демагогічних гаслах, що їх використовували українські есери, які «повісили на своїх прапорах ті демагогічні гасла та обіцянки, за якими наш нещасливий і темний народ пішов з одвертою душею. І от мільйони голосів пішло за ними, тисячі за нами» [24].

Д. Дорошенко вважав, що «конкуренція російських лівих партій в їх демагогічній пропаганді, особливо з боку більшовиків (ця пропаганда зросла стихійно, коли восени насунула на село маса збільшовичених солдатів і почала ширити й проводити в життя більшовицьке гасло: «Грабуй награбоване!»), примушувала й українських есерів усе більше «схилитись наліво», себто манити селянство все більш радикальними перспективами захоплення й поділу панської землі. І ніхто не застановлявся над питанням, що з того всього буде, чи стане на всіх землі, коли забрати у панів, чи можна її справедливо між усіх розділити і як це відіб'ється на інтересах народного господарства?» [25]. За таких умов будь-яка партія, наприклад УПСФ, яка висувала більш ділову і помірковану програму в земельній справі «не мала ніякого успіху й збирала на виборах мізерне число голосів...» [26]. На наш погляд, з таким поясненням причин непопулярності УПСФ серед українського селянства можна погодитись лише частково.

Коріння своїх негараздів селяни вбачали в збереженні великої земельної власності. Для багатьох здавалося очевидним, що відібравши у пана його землю та поділивши її поміж селянами, можна буде вирішити всі проблеми. Повалення самодержавства стало сигналом до самовільного перерозподілу поміщицьких земель, який дуже швидко набрав форм погромів поміщицьких маєтків, особливо у «прифронтовій смузі (під впливом та за участю масово дезиртуючих солдатів), а також у районах найбільшого малоземелля» [27]. За таких обставин «селянство потребувало такої влади, яка б узаконила цей «чорний переділ» і гарантувала, що новонабуті землі не відберуть назад» [28].

Важливим етапом у справі аграрних перетворень став III Універсал Центральної Ради (7 листопада 1917 р.). Проголошуючи скасування приватної власності на поміщицькі та інші землі нетрудових господарств сільськогосподарського призначення, а також на удільні, монастирські та церковні землі²⁹, Універсал викликав бурхливу полеміку в пресі, хвилю протестів в уряді, невдоволення серед селянства та заможних верств суспільства [30].

Як згадує Д. Дорошенко, «Нова Рада» прийняла III-й Універсал з певними застереженнями» [31]. Зокрема, К. Мацієвич виступив із статтею, в якій заявив, «що весь аграрний терор, всю руїну сільського господарства, яка почалася на Україні, треба поставити на карб III Універсалу і проголошених в ньому гасел щодо землі. Він бачив в Універсалі відгуки тих ідей, які ніколи не були властиві українцям, нахил до зовсім чужих нам російських тенденцій механічного загального зрівняння землі з її примусовою соціалізацією» [32].

Вплив більшовицького аграрного законодавства вимагав від українського уряду негайного визначення із власною земельною політикою. Виданий більшовиками 26 жовтня 1917 р. «Декрет про землю», який проголошував передачу в користування селянам всієї землі, був набагато радикальнішим, ніж всі заходи Центральної Ради разом узяті. Есерівська концепція соціалізації землі, проголошення негайного втілення її в життя, було найкращою агітацією за радянську владу.

Законопроект щодо земельних справ був представлений Б. Мартосом на обговорення VIII сесії Центральної Ради 14 грудня [33], і одразу ж викликав хвилю критики з боку «всіх партій, хоч з різних штандпунктів» [34]. Точку зору Української партії соціалістів-федералістів висловив М. Кушнір. Він виступив із гострою критикою положень про соціалізацію землі і заявив, що остаточну земельну реформу можуть провести лише Установчі Збори. На думку Кушніра прийняття таких законів наспіх є шкідливим. «Така тактика вживається тільки совітами, які видають різні декларації, аби придбати прихильників перед наближаючимися виборами» [35].

Після гострих дебатів була прийнята «резолуція українських есерів», яка передбачала створення комісії з представників фракцій для розробки нового законопроекту взявши за основу принцип повного скасування приватної власності на землю та її соціалізації [36]. Сам закон був прийнятий 18 січня 1918 р. одногосно всіма фракціями [37]. Документ носив тимчасовий характер, принцип соціалізації землі, який відстоювали українські есери «рішено поки що залишити на боці, щоб не вносити роздору» [38].

Позиція Української партії соціалістів-федералістів щодо земельного питання зазнає істотних змін у часи існування Української держави П. Скоропадського. 10–12 травня 1918 р. проходить партійний з'їзд, який засвідчив прагнення УПСФ знайти рішення яке б «примирило селян з великими землевласниками» [39].

11 травня на вечірньому засіданні виступив К. Мацієвич з доповіддю присвяченою земельному питанню. Він піддав гострій критиці соціалізацію землі і визнав її чинником на який спирався «той переворот, який тільки що стався» [40]. Доповідач висловив думку про необхідність орієнтації на ідею трудового селянського господарства на основі приватної власності [41]. М. Кушнір стверджував, що право власності на землю має бути, але без права нею розпоряджатися. Крім цього, для фінансової стабілізації в державі варто було б наділяти селян землею за певну плату [42].

У схваленій з'їздом УПСФ резолюції «В земельній справі на Україні» проголошувалося що «Верховне право власності на землю належить державі. Для державних і громадських потреб держава відчужує землі від власників за відповідну платню. Зазначаючи свій соціалістичний ідеал, що приватна власність на землю повинна бути згодом скасована, аби остаточно виключити землю з числа засобів експлуатації людської праці, з'їзд уважає необхідним у сучасних умовах розвитку її продуктивних сил і інтенсифікації сільського господарства провести рішучу і послідовну демократизацію землеволодіння на підставах приватної власності, вважаючи найпродуктивнішим трудове сільське господарство. Це демократизація повинна перевестися на підставі примусового відібрання за певну платню всіх земель вище трудової норми і передачі їх малоземельному та безземельному селянству» [43].

Зразкові господарства повинні залишатися на правах оренди в їх теперішніх власників; земельна мобілізація обмежувалася трудовою нормою. Йшла мова також про агрономічну допомогу селянству, розширення мережі кооперативів; організацію переселення в багатоземельні губернії [44].

Отже, якщо в Центральній Раді члени УПСФ виступали проти виплати викупу за конфісковані землі їх власникам (це стосувалося частини приватновласницьких земель, так званої «даровизни» та «займанщини»), то тепер з'їзд поставив питання про викуп усієї землі. Таким чином, есефи намагалися виробити прийнятну для всіх зацікавлених сторін земельну програму, до того ж економічно обґрунтовану.

За Директорії погляди есефів стосовно аграрної реформи знову зазнають певних трансформацій. Зокрема було поставлено питання про недоцільність повного відшкодування власникам за землю. Але при цьому не повинна бути зруйнована фінансова система, адже це обов'язково станеться, якщо відібрати землю без будь-якого відшкодування минулим господарям [45].

К. Мацієвич, найвизначніший теоретик з аграрних питань в УПСФ, назвав боротьбу за землю «центральною економічною віссю», навколо якого обертається внутрішня і зовнішня боротьба українського народу, як у минулі часи так і тепер [46].

Таким чином, соціалісти-федералісти у період Української революції 1917–1920 рр. аграрне питання вважали одним із найголовніших у своїй діяльності. Так само як і представники інших партій (УПСР, УСДРП, УПСС) есефи відстоювали головну мету — наділення селян землею, але займали при цьому більш виважену позицію — дбали про економічне обґрунтування земельної реформи, намагалися пропонувати компромісні рішення які б задовольнили всі зацікавлені сторони.

Однак політика, яку намагалась проводити УПСФ не мала підтримки серед селянства. Прості селяни, розпочавши самовільний перерозподіл поміщицьких земель, чекали від влади лише одного — гарантій того, що новонабуті землі не відберуть назад.

Примітки:

1. Винниченко В. Відродження нації: В. 3-х т. — Київ — Відень, 1920.
2. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921. — Д., 2002.
3. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991.
4. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр.: В 4-х т. — Нью-Йорк, 1969.
5. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928.
6. Дорошенко Д. Історія України 1917—1923: В 2-х т. — К., 2002.
7. Грушевський М. С. Вказ. праця. — С. 73.
8. Андрусишин Б. Україна в роки Першої світової війни // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнародної наукової конференції 14—15 травня 1998. — К., 1998. — С. 18—19.
9. Сердюк Н. З історії економічного розвитку України в роки Імперіалістичної війни (липень 1914 — лютий 1917 рр.) // Перша світова війна і слов'янські народи. — С. 59
10. Там само. — С. 59—60
11. Конференція Радикально-демократичної партії // Нова Рада. — 1917. — 29 червня.
12. Христюк П. Вказ. праця. — Т. 3. — С. 107
13. Конференція Радикально-демократичної партії // Нова Рада. — 1917. — 29 червня.
14. Українські політичні партії кінця XIX — початку XX ст.: Програмові і довідкові

матеріали. — К., 1993. — С. 151.

15. Друга конференція Української партії соціалістів-федералістів // Нова Рада. — 1917. — 7 вересня.
16. Там само.
17. Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.). — К., 1992. — С. 27
18. Громадяни землі волинської // Громадянин (Житомир). — 1917. — 14 листопада.
19. Кушнір М. Земельна справа у програмах українських політичних партій // Громадянин (Житомир). — 1917. — 14 листопада.
20. Там само.
21. «Чого домагається Українська партія соціалістів-федералістів // Нова Рада. — 1917. — 24 листопада.
22. Кандидатський список № 13 Української трудової партії і партії соціалістів-федералістів // Подільська воля (Вінниця). — 1917. — 24 грудня.
23. Там само.
24. Шульгин О. Зміна тактики (Міркування соціаліста-федераліста) // Нова Рада. — 1918. — 24 березня.
25. Дорошенко Д. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 73.
26. Там само.
27. Малиновський Б. Аграрна політика Німеччини та Австро-Угорщини в Україні (1918) // Історія України. — 2000. — № 10.
28. Грицак Я. П. Нарис історії України: формування української модерної нації ХІХ—ХХ ст. — К., 2000. — С. 118.
29. Хрестоматія з історії України для студентів вузів. — К., 1993. — С. 191.
30. Дорошенко Д. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 145.
31. Там само. — С. 144.
32. Там само. — С. 146.
33. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — К., 1996. — Т. 2. — С. 22–23
34. Дорошенко Д. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 184.
35. Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 25.
36. Дорошенко Д. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 185.
37. Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 113.
38. Дорошенко Д. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 208.
39. Солдатенко В. Ф Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 481.
40. З'їзд партії соціалістів-федералістів // Відродження. — 1918. — 14 травня.
41. Там само.
42. З'їзд партії соціалістів-федералістів // Нова рада. — 1918. — 17 травня.
43. Солдатенко В. Ф Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С. 481.
44. Постанови з'їзду партії українських соціалістів-федералістів // Нова рада. — 1918. — 14 травня.
45. Земельна реформа // Трибуна (Київ). — 1918. — 12 січня.
46. К аграрному вопросу // Столичный голос (Київ). — 1919. — 2 февраля.